

A magyar egyházi oktatás ügye 1848/49-ben

Adalékok a nemzeti oktatási rendszer forradalmi változásának értelmezéséhez.

Dr. Kozma Gábor – FŐISKOLAI TANÁR, REKTOR

1961-ben született Túrkevéen. Szegeden szerzett magyar szakos tanári oklevelet. 1986-tól az MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztályán, az ELTE BTK Fonetikai Tanszékén, majd az ELTE BTK Magyar nyelvi lektorátusán oktatott. 1990-1996: az ELTE BTK-n osztályvezető és a Hungarológiai Nyári Egyetem igazgatója volt. 1992-1996: Hungarológus Oktatók Nemzetközi Társaságának titkára, a magyarországi Hungarológiai Tanács tagja. 1993-95-ig a KDNP oktatási bizottság titkára, a művelődéspolitikai bizottság alapító elnöke. 1996-1997: PPKE BTK Oktatási Központ vezetője. 1997-2000: ELTE BTK osztályvezető, továbbképzési vezető. 1999-2007: PPKE HTK-n dékáni főtanácsadó. 2000-2005: PPKE Rektori Hivatalban intézményfejlesztési főtanácsadó. 2005-től az Esztergomi Hittudományi Főiskolán a rektori hivatal vezetője, főtanácsadó. 2006-ban szerzett PhD fokozatot az ELTE-n neveléstudományból. 2007-től főiskolai tanár a PPKE Vitéz János Karán és rektor a szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskolán. 2010-ben állandó, nős diakónussá szentelték Szegeden.

„Sikolt a harci síp: riadj magyar, riadj!
Csatára hí hazád...”

Czuczor Gergely: Riadó (részlet)

A mottóul szolgáló idézet Czuczor Gergelytől származik¹, amivel az egykori bencés szerzetes tanár, költő – és hazafi – bátorított 1848-ban a hazáért való kiállásra. Ebben a néhány sorban több síkon is megszólal a lelkes üzenet, így keretet képez a forradalmi korszak egyik meghatározó kulturális történése, a magyar egyházi oktatás ügyének oly módon történő tárgyalásához, hogy közben nem vesszük le tekintetünket nemzeti létünk kiemelkedő eseményéről, az 1848-as forradalomról és az azt követő szabadságharcról.

A hit és a haza szolgálatban

Czuczor Gergely és a papság személyes szerepvállalását idézi fel Ladocsi Gáspár püspök Zakar Péternek *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben* című könyvéhez írt előszavában, amikor a következő kulcsszavakat rögzíti:² tanár, pap, hazafi. A pap és a hazafi fogalmak képezik ugyanis alapját azoknak a rendszerszemléletű megállapításoknak, amelyeket az egyházaknak az oktatási rendszerben betöltött szerepe alapos vizsgálatokor fogalmazhatunk meg, mely fogalmakat harmadikként kiegészíti a tanár, a nevelő, abban az esetben

¹ Czuczor Gergely *Riadó* című költeményéből, ami 1848.12.21-én jelent meg Kossuth Hírlapjában. Megjelentetését Czuczor sürgette, amikor az osztrák csapatok már közeledtek Pest-Buda felé. Versét külön lapon is ki nyomtatták, Petőfi költeményeihez hasonlóan, és a nép és a katonák között terjedve forradalmi indulóvá vált. A *Riadó* miatt került kétszer is börtönbe, végül Kufsteinből szabadult 1851-ben. A kiváló bencés tanárra, költőre és tudósra ezért mint a szabadságharc egyik hősiére emlékezhetünk.

² Ladocsi, 1999,7.

mindenképpen, amikor az egyház oktatási tevékenységéről van szó. Az események és a szerepvállalás ilyen szempontú megközelítését méltányolja Fazekas Csaba is az említett kötetet méltató recenziójában³. Ladocsi Gáspár szerint ugyanis a forradalom és szabadságharcban a papi viselkedés következő mintái adódtak:

- katonaként szolgált több mint nyolcvan katolikus pap,⁴ akik természetesen lelkipáosztorként is működtek;
- sokan lelkipáosztorként szolgálták a hazát a háborús viszonyok között,
- köztük is pedig olyanok, akik elkísérték a csatákba indulókat,
- voltak csaták útvonalán plébánoskodók, akik Istennek és főpáosztoruknak fogadott hűségüket is megtartva, lelkipáosztori állomáshelyükön maradtak, ott tettek nagy szolgálatot a magyar hadsereg sebesültjeinek és elesettjeinek ellátásában⁵.

A tények tehát valóban kapcsolódnak a három kulcsfogalomhoz: tanár, pap, hazafi. Ugyanis az egyházak történetük során mindig is végeztek intézményesített formában nevelést, szervezték a tanítási tevékenységet, képezték a tanárokat, nevelőket. Mégpedig olyan magasan képzett papok által és példamutatásával, akik egyúttal a hazafias nevelésnek is történetileg elhivatott apostolai voltak.

Ezzel kapcsolatban említhetjük a Szegeden is jelenlévő *piaristákat*, akiknek nemzeti nevelés iránti elkötelezettségét jelzi, hogy iskoláik hazaszeretetre buzdító légkörében nevelődött a márciusi nemzeti forradalom sok szellemi előkészítője: Vörösmarty Mi-

hály, Bajza József, Czuczor Gergely, Katona József, Madách Imre, Virág Benedek, sőt Petőfi Sándor is tanult piaristáknál. A forradalom és szabadságharc kiemelkedő személyiségei közül is sokan voltak egykor piarista diákok: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Horváth Mihály, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár, Csány László, Földváry Károly, Klapka György, Mednyánszky László br., Nagy-Sándor József, Perczel Mór, Török Ignác, Vasvári Pál. Közülük kerültek ki az 1848-as nemzeti kormány miniszterei, a reformkor vezető politikusai, a szabadságharc hős katonái, a nemzet vértanúi⁶.

A szabadságharc időszakának tábori lelkészei között is sok piarista tűnt fel: Markovich Antal nagybecskereki tanárt már 1848. július 20-án kineveztek tábori lelkésznek, mégpedig egy hadihajóra, amit Mészáros Lázár hadügyminiszterről neveztek el. Ezt követően Breinfolk Gusztáv szegedi, Chárusz László velencei, Deáky József sátoraljaujhelyi, Horváth József lévai, Csery János debreceni és Schuliszta Ignác tatabányai piarista tanárok is tábori lelkészként működtek, közülük is kiemelkedett Erdősi Imre. 1848 őszén a piarista rend vezetői elbocsátották az összes növendéket, noha ezt egyes vélemények szerint azért tették, mert nem bíztak eléggé a jövőben⁷. Az elbocsátásnak egyik következményeként sok növendék honvéddnek állt be, és becsülettel végigharcolta a szabadságharcot⁸. A másik következmény az volt, hogy az a legnagyobb tanítórend, amelynek akkori 425 rendtagból álló létszáma akkor magasabb volt az összes többi rendénél, 1849-ben már csak 311 főt

³ Fazekas, 2000.

⁴ Ladocsi Gáspár 85 katolikus papot említ, amivel Szántó Konrád megfogalmazását veszi át, de érdemes óvatossággal fogalmazni.

⁵ Ladocsi, 1999,7.

⁶ Gál, 1998.

⁷ Baranyai és tsai., 1943, 172.

⁸ Baranyai és tsai., 1943, 173.

számlált,⁹ vagyis ezzel egész nemzedék esett ki a piarista nevelésből, ami évtizedekig érezte hatását az oktatásban, még a kiegyezés időszakára is az volt jellemző, hogy csak idősebb és ifjabb nemzedék képviselte magát, a nevelői feladatokban olyannyira fontos derékhad hiányzott. Mindez éppen a legnagyobb katolikus tanítórend szabadságharc melletti önzetlen kiállásának bizonyosága volt, szemben azzal az új sütetű, a későbbiekben bemutatandó vélekedéssel, hogy a klérus szemben állt a forradalommal saját előjogainak védelme érdekében. Sőt, 1850 és 1852 között az osztrák kormányzat tiltotta novíciusok fölvetelét. Ugyancsak a kormányzat vette el a rendtől a budai iskolát 1851-ben, majd a kalocsait az érsek adta át a jezsuitáknak 1860-ban¹⁰.

A *bencések* is gyorsan bekapcsolódtak az 1848. márciusi eseményekbe, részben azzal, hogy a novíciusok és a bölcseleti hallgatók hazaküldésével, valamint a teológiai képzés felfüggesztésével a tanulmányi kötelezettségek alól mentesült növendékek közül sokan beálltak honvédeknek, akárcsak a bencés gimnáziumok tanárai is, mégpedig annyian, hogy néhol nehézséget okozott a tanítás szokott rendjének biztosítása. Másrészt sok bencés ingatlant is a hadi helyzetnek megfelelően hol a nemzeti, hol pedig a császári hadsereg rendelkezésére kellett bocsátani, a rendházakban kórházakat, kaszárnyákat átalakított ki, és egy-két rendtag kivételével elküldték a bencéseket. Amíg a rendtagok egy része aktív résztvevője lett a szabadságharcnak, addig mások nehezményezték a tanítás felfüggesztését, és hogy távozniuk kellett rendházaikból, olyannyira, hogy

Eötvös miniszterben még a rend felosztásának szükségessége is felmerült, sőt szóba is hozta Rimely Mihály főapátnak¹¹.

A *protestánsoknak* az 1848/49-es történelmi eseményekben betöltött szerepét illetően Szatmári Judit kijelenti, hogy noha az 1848. évi 20. törvénycikkben foglaltak szerint a felekezetek közötti teljes egyenlőség és kölcsönösség kimondásával a protestánsok legtúlzóbb várakozásai is teljesültek, napjainkig is csak igen kevésbé tárta fel a protestáns egyháztörténet-írás¹². Oktatási vonatkozásban az új törvény egyházi és iskolai szükségletek állami fedezését ígérte, de ennek félreértelmezésével az egyházközösségekben az a téves nézet harapózott el, hogy a továbbiakban már nem az egyházközösségek fogják fizetni az egyházi hivatalnokokat, hanem a minisztérium, ezért Eötvös miniszternek külön utasítani kellett az egyházközösségeket a fizetések folyósítására az érintett lelkészek, tanítók számára¹³.

Az *evangélikus* iskolák is jelentősen bevonódtak az eseményekbe, sőt a soproni evangélikus líceumban zajlott le a forradalmi időszak legjelentősebb diákmegmozdulása, amikor diákok keményen felléptek az addigra megcsontosodott oktatási rendszer ellen, és ennek során az épületet is elfoglalták. A bécsi megtorlás itt sem maradt el: a szabadságharc leverése után megvonták a Líceumtól az államilag érvényes bizonyítványok kiállításának jogosultságát is azzal, hogy elvették az iskola nyilvánossági jogát. Ez a diszkrimináció egészen 1853-ig ellehetlenítette a működést, de akkor is csak adminisztratív megoldást jelentett, hogy a Dunántúli Egyházkerület fennhatósága alá rendelték a soproni intézményt¹⁴.

⁹ Baranyai és tsai, 1943, 172.

¹⁰ Gál, 1998.

¹¹ Fazekas, 2007.

¹² Szatmári, 2000.

¹³ Szatmári, 2000.

¹⁴ Alpár–Grüll, http://www.bdeg.hu/02_tortenet/tortenet/03_48forradalom/03_48forradalom.php

Az oktatási rendszer forradalmi átalakulása

A bevezetőben említett rendszerszintű megállapításokra törekvést nemcsak az indokolja, hogy mindössze néhány hónap alatt az egész társadalmi rendszer változott meg Magyarországon is, vagyis nem az történt, hogy kisebb változások sora eredményezett volna rendszerszintű változásokat (reform), hanem felülről tervezetten és vezérelten rögtön az oktatási-nevelési rendszer egészének átalakítását célozták meg. Ez valóban különleges helyzet, az oktatásügyben is lejátszódó forradalom, ami arra utal, hogy mennyire átgondoltan építkezett az új politikai kurzus: felismerte és felhasználta az oktatás, a nevelés által nyújtott hatásokat az új célok elérésére, a nemzetéért felelős, öntudatos polgár nevelésére. Ez volt az önálló magyar nemzeti oktatásügy első olyan átalakítása, amely egy rendszerváltást ilyen rövid idő alatt és totálisan, forradalmi módon valósított meg, legalább is a szabályozás szintjén, mert a szabadságharc bukása a megvalósítást derékba törte. Az oktatásügyet korábban szabályozó két Ratio Educationis - amelyek közül a második 1806-tól egészen 1848-ig határozta meg az oktatás szervezését - rendeletek voltak, amit a katolikus iskolák megvalósítottak, de a protestánsok nem követték az abban foglaltakat,¹⁵ illetve a tanulmányi rend újításainak nagy része egyelőre papiroson maradt¹⁶. Tehát a Ratio Educationis-ok az oktatási rendszerek elmélete szerinti teljes átalakítás (rendszerváltás) kritériumainak nem feleltek meg, mivel nem törvényileg szabályozták, és hatásuk nem terjedt ki a magyar (és a csatolt tartományok) oktatási rendszerének egészére, szemben az 1848-as törvényekkel, még akkor is, ha különösen az 1777-es Ratio Educationis-re közoktatásügyünk

olyan korszakalkotó mozzanataként tekint az oktatástörténet, mint ami csak az 1868. évi népoktatási törvényhez és az 1883. évi XXX. középiskolai törvényekhez hasonlítható. Mindez tény, nem pedig a változások elfogadó vagy elutasító értelmezése.

Mint ahogy tény az is, hogy a 19. század utolsó harmadától gyorsuló társadalmi változások folyamában újra és újra előkerül a felismert eszköz: a pedagógia, az oktatás megalapozza és meg is valósítja azt, hogy az új politikai kurzus mind mélyebbre hatoló gyökerekkel erősítse pozícióját, azáltal, hogy éppen a társadalom legátfogóbb alrendszerében, az oktatásban válik hegemónná. Az ilyen oktatási-nevelési rendszerváltások – ha nem is ennyire forradalmian – azóta is vissza-visszatérnek, de ilyen történt a II. világháborút követő kelet-európai kommunista uralom megalapozásaként, és ilyenek vagyunk résztvevői napjainkban is, amikor a szélsőségesen liberállissá vált oktatáspolitikák gyors visszaszorítása vált szükségessé – a társadalom teljes szétesésének megelőzése érdekében.

1848 liberális elvű magyar oktatási törvénykezése ez utóbbihoz természetesen nem hasonlítható, a másfél évszázaddal ezelőtti folyamatok progresszívek voltak a nemzeti tudat, az arra irányuló nevelés eszköztárának erősítésében. Ez kétségtelen, még akkor is, ha a mostani elemzés tárgyát képező időszakban egyszerre voltak jelen a nemzeti összefogás és az attól elkülönülő érdekérvényesítések, akár az egyházak és a kormányzat együttműködéséről van szó, akár pedig azzal ellenkezőleg: az egyes egyházakon belüli vagy az egyházaknak egymástól és a kormánytól eltérő törekvéseinek, érdekeinek megjelenítéséről. Mint arról a továbbiakban szó lesz, problémát jelent, hogy egyes történészek 21. századi

¹⁵ Mészáros, 2010, 245.

¹⁶ Fináczy, 1927, 340.

liberális nézőpontjukat akaratlanul is visszavetítve értelmezik a 19. századi magyar történeteket, szimplán klerikális reakciót látva az egyházak társadalmi küldetésének akkori sajátos érvényesülésében, holott a küldetés alapjai korszakoktól függetlenek.

Említeni kell a rendszerszintű megközelítések másik, átfogóbb indokaként azt is, hogy azoknak egyébként is nagy szerepük van az oktatás és a nevelés jelenségeinek társadalmi beágyazottságú értelmezésében, mert lehetőséget adnak összefüggések, esetleg trendek megfogalmazására. Az oktatás mint a legátfogóbb társadalmi alrendszer vizsgálatával olyan eredmények is adódhatnak, amelyek a társadalom általános állapotát jellemzik a tárgyalt szempontból vagy időszakban¹⁷.

A mostani elemzés tehát nem arra vállalkozik, hogy a hazafias nevelésben hasznosuló, lélekemelő példákkal és következtetésekkel szolgáljon, pontosabban: nemcsak erre. Ezek természetesen fontosak, gazdag tradíciói vannak, és persze az adott korhoz kötődő, igaz vagy hamis aktualitást is kapnak, akár a kiegyezés koráról, a két világháború közötti időszakról van szó, akár pedig a kommunizmus évtizedeiről vagy napjaink társadalmi megnyilvánulásait görbe tükrökként deformáló viszonyokról.

A rendszerszemléletű vizsgálathoz tisztázni kell a rendszerben ható társadalmi jellemzőket:

a) Az oktatás ügyéről csak úgy lehet szólni, hogy az egyházak és az állam megváltozott viszonyát értelmezzük. Elkerülhetetlen, hogy részletesen szóljunk a katolikus egyház dolgairól, mint a legnagyobb egyházról, amely jelenségek összetettségük miatt is alkalmasak az állam és az egyházak viszonyainak tárgyalására. Mindezt természetesen vonatkoztatni és értelmezni kell a többi keresztény

egyházra és a zsidó hitközségekre is.

b) Nem lehet értelmezés nélkül hagyni azokat a történelmi, politológusi törekvéseket, amelyek tudományos közleményekben is azóta, sőt napjainkig tartóan próbálják az egyházakat reakciónak és nemzetietlennek beállítani, különösen is a katolikus egyházat, sőt mindezt kiterjesztik a protestáns felekezetekre éppúgy, mint a zsidóságra. Az ilyen megállapításokat a tények bemutatásának kell semlegesítenie.

c) A magyar oktatási rendszer változásában nem lehet elég nagyra értékelni a nemzetközi környezet hatását sem. A nemzetállamok 17. században elkezdődött megszületésének végső nagy erőfeszítésére került sor ezekben az években, az 1848-as európai polgári forradalmak új világrend alapjait készítették elő, országonként különböző intenzitású, de azonos gyökerű változásokat hozva, amelyek a már jelzetteknek megfelelően, dominánsan hatottak a nemzeti oktatási rendszerek – szintén forradalmi – átalakulásában, vagy éppen: kialakulásában. Azonban a hatásrendszerben a forradalmi társadalmi mozgások mellett olyan szellemi áramlatokat is említeni kell, amelyeknek akkori kiemelkedő képviselői a neveléstörténet máig meghatározó személyiségei.

a) *Az egyházak és az állam megváltozott viszonyának értelmezéséhez*

Tény, hogy a modern magyar polgári állam 1848-as megszületésekor megváltozott az egyházak és az állam viszonya. Ehhez rögtön hozzá kell tennünk azt a kiegészítést, hogy ez a viszony kölcsönösen változott meg. A változásnak csak az egyik irányát szokás emlegetni, amit liberális szemlélettel gyakran úgy értékelnek, hogy az egyházaknak a modern eszmék hatására

¹⁷ Kozma, 2008, 101-103.

új viszonyokkal kellett szembenéznük,¹⁸ és – szól a liberális kritika – különösen is a katolikus egyház, illetve az azt képviselő püspökök és érsekek képezték a klerikalizmus és az egyházi kiváltságok védelmezőinek élcsapatát¹⁹.

Ezzel szemben kétirányú, azaz kölcsönös hatásról van szó: nemcsak az egyház veszített valamit, mégpedig anyagi forrásokat és az azokhoz kapcsolódó lehetőségeket társadalmi küldetésének kiteljesítéséhez, hanem az európai keresztény kultúra ekkor már módszeresen húzkodta ki saját gyökereit.

Az, aki ebben mindössze olyasmint lát, mint az egyház sikertelen érdekérvényesítése,²⁰ illetve a hatalomért, a társadalmi presztízisért, a közvagyonból való nagyobb részesedésért folytatott küzdelemben való alulmaradása, az nem érti az egyházak társadalmi szerepvállalásának lényegét, a világban való jelenlétét, nemcsak a katolikus egyház vonatkozásában nem érti azt, hanem általában sem. Ha teljességgel hiányzik a teológiai szemlélet, és hit hiányában csupaszon marad a ráció, akkor nehezen látható be, hogy az események egyházi résztvevői közül sokan nem politikai kudarcként élték meg a fejleményeket, hanem üldöztetésként. Mondhatjuk, hogy a 20-21. század egyházakkal szembeni szellemi irányzatainak és politikai törekvéseinek megvoltak a 19. századi alapjai és előzményei is.

Az állam és az egyház közti viszony neuralgikus pontjai voltak 1848-ban Fazekas Csaba szerint:²¹

- papság fegyveres szolgálata,
- egyházi vagyon sorsa,

- egyházi személyek kinevezése,
- és legfőképp: az oktatási rendszer reformja.

Ezt ki ehet egészíteni a késői jozefinizmus eszméjének hatásaként azzal, hogy a papokat többnyire állami alkalmazottnak tekintették. A magyarországi katolikus püspökök az 1848. évi III. tc. vitája idején, 1848. március 20-i tanácskozásukon foglalkoztak ezekkel az „újja alakítandó egyház-társadalmi viszonyokkal”²². Mit is kértek akkor a püspökök az uralkodótól, és mi is volt az, amit a kedvezőtlen uralkodói fogadtatása után megerősítettek április 6-i pozsonyi tanácskozásukon?

Egyrészt azt, hogy a király tartsa fenn a maga számára a főkegyúri jogot, gyakorolja azt egy vegyes bizottság által, vagy adja meg a protestánsokhoz hasonlóan a katolikus egyháznak is az önkormányzati jogot. (Ezt V. Ferdinánd nem teljesítette, hanem a Vallás- és Közoktatási Minisztériumra ruházta.)

Másrészt azt, hogy a katolikus egyház is szabadon, állami beleszólás nélkül intézhessen ügyeit (amit katolikus autonómia iránti igényként emlegetnek), azok közül különösen is:

- zsinatok szabad megtartása,
- iskolák alapításának szabadsága,
- egyházi, iskolai alapítványok szabad kezelése.

Magát a Csanádi Egyházmegyét szervezetileg, kormányzati feladataiban is jelentősen érintették az események. Egyrészt változást hoztak az egyházmegye irányításában: Lonovics József 1848 nyarán egri érsek lett, ekkor a csanádi püspöki méltó-

¹⁸ Sarnyai, 2000c, 535.

¹⁹ Papp, Julien, 2008. Ez a megdöbbenően történetetlen, voluntarista és inkább a bulvársajtó szintjét jelentő megfogalmazás a klerikális élcsapatról egy 2008-as párizsi konferencián hangzott el.

²⁰ Sarnyai, 2000c, 536.

²¹ Fazekas, 2002.

²² Sarnyai, 2000c, 536.

ságot Horváth Mihály kapta meg, és bár mindkettőjüket V. Ferdinánd császár és király nevezte ki, de a Szentszékkal való kapcsolatokat jellemezte, hogy egyikük sem kapott szentszéki megerősítést. Horváth Mihály 1849 májusától a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett, és éppen az ő püspöksége ideje alatt a csanádi papság kiemelkedő magatartást tanúsított más egyházmegyék klérusához képest is²³. Az egyházmegye területileg is kettészakadt a szabadságharc idején.²⁴ 1848 októberének végén, novemberének elején az osztrákok bevették Temesvárt. Ettől kezdve a megszállt területet Fábry Ignác címzetes püspök irányította, aki már 1831-től vikárius is volt a sokat távol lévő Lonovics József csanádi püspök mellett. A magyar kormány által felügyelt részre eső egyházmegyei területen pedig Horváth Mihály megyéspüspök miniszteri feladataira tekintettel Róka József kanonok látott el vikáriusi teendőket a makói püspöki nyári rezidenciáról kormányozva.

A katolikus autonómia kérdése Deák Ferenc indítványára azonban akkor elnapolódott. Érdekes kérdés Deák lépésének megítélése: rosszat tett, ha az egyházi kezdeményesek kudarcként értékelik az elnapolást, ugyanakkor jó hatása is lehetett annak, hogy megakasztotta a rendkívül felgyorsult törvényhozási folyamatot, ami további, az autonómiával radikálisan szembemenő változásokat is hozhatott volna az állam és az egyház viszonyában. Mindez teljes mértékben összeegyeztethető a hazaszeretettel, azzal, ahogyan az egyház és annak egyes tagjai helyileg és nemzeti szinten is kiálltak a társadalom

jobbítását, igazságosabbá tételét célzó igyekezetek mellett.

b) Az egyházak reakciós és nemzetietlen szervezatként való beállítása

Egyoldalú az a történeti értékelés, amely felrója az egyházi történetírásnak, hogy fő csapásirányként csak a hazafiatlanság vádjának a visszautasításával foglalkozik²⁵. Az ilyen kritika figyelmen kívül hagyja azt, hogy a hazafiatlanság vádjának visszautasítása természetes, hiszen a hazafiság a forradalom és szabadságharc nemzeti jellegéhez tartozik. A többi tényező ezen túl van, mivel az egyház működőképessége politikafeletti feladatához tartozik. Sőt: az egyháznak nemzetek feletti küldetése van, ami azonban csakis összeköti és nem pedig szétválasztja a nemzeteket, úgy, hogy egyúttal a nemzeti identitás megőrzője és fejlesztője is, napjainkig érvényes aktualitással. Ladocsi Gáspár is erről szól, amikor azt írja a klérust ért kritika kapcsán, hogy „A tényeket tekintve ez a számonkérés igaznak bizonyul, de az okokat ismerve elgondolkodásra kényszerít”²⁶. De az elgondolkodás nem az egyéni sorsok, élethelyzetek, a magánemberi reakciók fölött történik, hanem az egyház működőképessége megőrzésének kötelezettségeiről és lehetőségeiről. Mindez valójában jelentős szerepet játszhat a több mint 160 éve „szuperlatívuszokban méltatott, de kellőképpen még aligha ismert forradalom és szabadságharc történetének megismerésében és megértésében”²⁷.

Az egyházak - és különösen is a *katolikus egyháznak* - a forradalom idején tanúsított, sokat vitatott szerepét két tényező jellemzi:

²³ Gyulai, 2001, 9-10.

²⁴ Miklós, 2006, 5-6.

²⁵ Fazekas, 2000.

²⁶ Ladocsi, 1999, 7.

²⁷ Fazekas, 2000.

az egyik a vallásos oldal, az Istennel való kapcsolat, az igazságkeresés, a kegyelmi esz-
közök megélése. A másik oldalon az egyház
tradícióira való hagyatkozás jelenik meg²⁸.

A háború küszöbön állt, amikor az or-
szággyűlés a népiskolai törvény tervezé-
tének vitájával volt elfoglalva²⁹. Mi volt az
Eötvös József-féle program tartalma?

- szerzetesrendek feloszlatása (ciszterciek,
premontreiek megszűnnek, a bencések –
érdemeikre tekintettel – tudományos ku-
tató, iratőrző funkciójuk miatt megma-
radhatnak, piaristáknak sok támadás),
- közös, felekezeti különbség nélküli isko-
lák felállítása,
- vallásoktatás kivétele a tanrendből,
- középiskolai reform (Eötvös augusztus
24-i rendelete):

- szaktanrendszer bevezetése: nem egy
oktató tanít minden tárgyat, hanem
egy tanár a szaktárgyat több osztálya-
ban is oktathatja,
- a tanárt nyilvános pályázat útján vá-
lasztják ki,
- Rimely pannonhalmi főapát bírálata:
Eötvös az elhalasztott népiskolai tör-
vényt rendeleti úton teremti meg. Volt
ilyen a közelmúlt magyar kormányzati
oktatáspolitikájában is,
- vásár- és ünnepnapon kívül nem lehet
templomba járásra kötelezni,
- a tanári állásokat a minisztérium tölti be
nyílt pályázatok útján,
- lépések a konviktusok megszüntetésére,
- egyházi alapítványok kormányzati cé-
lokra használata,
- magyar diákok poroszországi tanítókép-
zőkbe küldése.

Eötvös augusztus 24-i rendelete, amely
az egész oktatási rendszer átfogó átalakí-

tását készített elő, nem lépett életbe. Szász
Károly novemberben megerősíti a reform
iránti eltökéltséget, de végrehajtását elha-
lasztja. Kivéve a budai és pesti középisko-
láiban. A pesti piaristáknál 12 pontban
foglalt reform:

- szaktanrendszer behozatala,
- nyilvános tanári pályázatok,
- igazgatóság javaslatára a minisztérium
nevez ki,
- oktatói fizetések, tankönyvek, tanszerek,
- a tanítási év kezdete,
- hittan tanulása: a vallás magántanul-
mány legyen,
- templomba hétköznap nem kötelező járni.

A Püspöki Kar 1848. novemberi memo-
randuma kiemeli, hogy „Mi a vallásos ne-
velést és képzést a szociális érzés és polgár-
zat nélkülözhetetlen alapjának tartván, a
közös iskolákat, melyek a vallásos nevelés
eszméjével ellentétben állnak, helyeselni
nem tudjuk, és soha nem is fogjuk, és róla
egyenesen kimondjuk, hogy csak a vallás
iránti közönyösséget, vagyis az elvallástal-
lanodást fogják hathatósan elősegíteni”³⁰.

Az 1848. április 7-i parlamenti ese-
mények hatására konzervatív-klerikális
ellenzéki mozgalom indult, aminek ke-
retében katolikus tömegeket igyekeztek
nyomást gyakorolni a kormányra, a me-
morandum hatása ezt csak erősíti, szem-
ben Julien Papp megállapításával, hogy a
novemberi memorandum indított volna
el a mozgalmat. A Püspöki Kar a moz-
galom az élére állt, szülők bevonásával
került sor iskolai gyűlésekre, és a sajtó-
ban is tiltakozásokat lehetett olvasni. A
mozgalmak a katolikus egyházon kívül is
hatottak: bevonódtak protestáns és orto-
dox lelkészek, sőt rabbik is³¹.

²⁸ Gyulai, 2001, 10.

²⁹ Papp, Julien, 2008.

³⁰ Papp, Julien, 2008.

³¹ Papp, Julien, 2008.

A *protestáns egyházak* 1848-as szerepvállalása jórészt feldolgozatlanak minősíti Szatmári,³² de ezt azzal pontosíthatjuk, hogy ez elsősorban a reformátusokra igaz. A protestáns egyházakat kívülről érintő változások közül az egyenjogúsítást és az állam és az egyház új kapcsolatát kell kiemelni, a belülről megindult változások közül pedig a nemzeti zsinat előkészítését.

A protestáns egyházak elégedettek voltak az 1844/3. vallásügyi törvénnyel. Számukra kedvezett a törvény újratárgyalásának elmaradása, mert az teret adhatott volna a katolikusok változtatási szándékainak mint a protestánsok számára kedvezőtlen fejleménynek. Mindez megalapozta a protestáns egyházi szervezet egységesülését, amire a 19. század utolsó harmadában került sor. Vallásügyi kérdésekben előrelépésre akkor számíthatnak, ha tárgyalásmódjuk nemzeti jellegű marad, és nem válik felekezetiévé. Ennek érdekében összegezték a debreceni 10 pontban a magyarországi protestáns egyházak vallásügyi kívánalmait, amely a pesti 12 pontot tekintette mintájának, többek között a következőkre térve ki:

- általános lelkiismereti szabadság,
- hitfelekezetek közti egyenlőség és viszonzosság,
- egyházi és iskolai szükségletek állami fedezése,
- protestáns tábori lelkészség felállítása,
- az unitárius vallás bevétele az egyezségekbe.

1848/20. tv. 3.§-a az egyházak és az oktatás működtetéséhez állami kötelezettségvállalást ígért, azonban mégsem adták ki sem a lelkészek, sem az iskolák fizetését. A minisztérium megoldásként az egyházközségeket utasította a lelkészi,

tanítói fizetések folyósítására. Eötvös miniszter szeptember 1-re országos értekezletet hívott össze az egyházi és iskolai reformról, amin megjelentek a református, unitárius, szász evangélikus egyházak is. Az országos értekezletre való felkészülést a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap segítette. Ragaszkodtak a már kivívott autonómiához. A már összehívott értekezlet előtt, júliusban Eötvös váratlanul benyújtotta a népiskolai törvényjavaslatot, ami miatt a szeptemberben megtartott értekezleten védekezésre kényszerültek a protestáns egyházak:

- az „egyházi és iskolai reform” kifejezés nem vonatkozhat egyházi belső életükre, az autonómiát nem csorbíthatja.
- az iskolai reform kapcsán védekező helyzetbe kényszerültek: elismerték, hogy az államnak bárhol joga van saját költségén iskolát felállítani, de ez nem jelentheti a felekezeti iskolák beolvasztását.
- Felsorolták az iskolai szükségleteket (tanítói lak, iskola, tankert, iskolai felszerelés, tanítói fizetés, stb.),
- a fenntartott iskolák típusait: kisdédóvó, elemi iskola, polgári-reál iskola, gimnázium, líceum, kollégium, praeparandia,
- saját anyagi forrásokat: ingatlanbirtok, pénz- és terményadó, segélyek, alapítványok, tanítási díj, ösztöndíjak, stb.)³³.

A miniszteri konferencia eredménytelenül ért véget, mivel nem jött létre az új vallásügyi törvény. Az 1848/20. tv. által kimondott felekezetek közötti teljes egyenlőség és kölcsönösség csak a századvégi egyházpolitikai törvényekkel válhatott teljessé.

Az *evangélikus* szlovák papság egy része viszont a szlovák nemzeti felkelés élére állt a magyarokkal szemben, Hurban és Hodzsa lelkészek vezetésével. Nyitra

³² Szatmári, 2000.

³³ Szatmári, 2000.

vármegyében 1848 szeptemberében volt ennek a csúcspontja, amelyet a magyar kormány rövidesen levert és statáriumot hirdetett ki velük szemben. Az akkori evangélikus vezetés négy püspöke - akik között három szlovák volt - viszont egyértelműen a magyarok mellett állt, mint ahogy az evangélikus gyülekezetek is.

Izraeliták szintén harcoltak a magyar honvédségben, a hitközségek pedig anyagilag támogatták a szabadságharcot annak ellenére, hogy 1848 nyarán a Felvidéken, Szombathelyen, Székesfehérváron, Pesten és Adán is pogromokat szerveztek. Többségük ugyanis belátta, hogy a magyar kormány szabadelvű politikája összességében kedvező volt számukra is, így el tudtak vonatkoztatni a csócselék által kirobbantott üldözésektől, amelyeket a magyar kormány keményen megtorolt.

Horn Ede – eredeti nevén Einhorn Ignác – 1849 szeptemberétől az első magyar izraelita tábori lelkész volt. Az 1848-as szegedi országgyűlés mondta ki a zsidók egyenjogúsítását, akiket támogató részvételükkel jelentősen segítették a magyar forradalmat, ezért a fegyverletétel után hatalmas hadisarc megfizetésére köteleztek. Ezt az összeget a kiegyezés után – kamatok nélkül – visszaadta Ferenc József, abból épültek 1877-ben a rabbiképző intézet és tanítóképző.

A hazafias nevelés kapcsán kell említeni egy másik tanítót, egy bizonyos Helprin Mihályt, aki 1848-ban a sátoraljaújhelyi zsidó iskola főtanítói állásából vonult be honvédnek³⁴. Az általa írt, „Nemzeti Örödal” című verse ugyan nem hasonlítható Petőfi Sándor csodálatos „Nemzeti dalához”, de egyszerű eszközökkel buzdít, világosan, lelkesítően fejezi ki a hazaszeretetet. Helprin Mihály hamarosan a belügyminisztérium titkára lett, a világiosi

fegyverletétel után Párizsba, majd Angliába ment, 1850-ben hazatért, de 1856-tól New Yorkban élt haláláig. Kossuth barátja és az emigráció aktív tagja volt. A 18 nyelven beszélő publicista több tudományos és politikai folyóirat főmunkatársa volt New Yorkban.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történései kapcsán az egész nemzetet magával ragadó, hősieles cselekedeteknek van lélekemelő üzenete, melyekben a forradalom halottai hősoikké, a szabadság vértanúivá nemesedtek, a tragédiába torkolló megpróbáltatások pedig a nemzeti és hivatásbéli helytállás példájává váltak – minden oldalon.

A világiosi fegyverletétel után halálos ítéleteket is kiszabtak, amit többek közt Rázga Pál pozsonyi evangélikus lelkészen végrehajtottak, Horváth Mihály csanádi püspököt pedig, aki a Szemere-kormány vallás- és közoktatási minisztere volt, jelképesen akasztották fel. A szabadságharc leverése érzékenyen érintette az egyháziakat, öt katolikus püspök ellen indult eljárás, amelynek keretében áthelyezésekre, osztrák kolostorokba való internálásokra és lemondatásokra került sor. A protestáns püspökök kinevezését ezentúl császári engedélyhez kötötték, megszüntették a világiak részvételét az egyház-kormányzatban.

Az evangélikus püspökök közül mind a négyet eltávolították, közülük három ellen eljárás is indult, melynek során ketten várbörtönbe kerültek. Haubner Máté és Pákh Mihály evangélikus püspökök fejenként mintegy két évet töltöttek fogságban. Mind a négy evangélikus püspök helyére lelkész végzettségű adminisztrátorokat állított az osztrák kormányzat. A református püspökök helyükön maradhattak, az egyházi autonómia megszün-

tetése azonban a református egyházat is sújtotta, a zsidó hitközségeknek pedig magas hadisarcot kellett fizetniük.

c) A nemzetközi környezet hatása

Az európai környezet változásaiból ki kell emelnünk, hogy ebben az időszakban alakul ki és indul fejlődésnek a modern pedagógiai gondolkodás. Sőt, egy ezt is érintő másik aspektusra hívja fel a figyelmet Danielik János, a Religio és Nevelés szerkesztője az egyházi javak védelme kapcsán: „A kommunizmus terjed, és szelleme a társaság legsőbb rétegeiben izzó lávaként hömpölyög”³⁵.

Ebben a korban a polgári családot mint a magánélet színpadának fontos szereplője nevezik meg, és a század tömegmozgalmainak hatására egyre nagyobb teret nyernek a keresztény szociális és népnevelési törekvések.

Don Bosco-t 1841-ben szentelték pap-pá, ezt követően fogadta be otthonába első növendékét, egy munkanélküli kőművesinast, majd megszervezte Oratoriumnak nevezett intézményét, ezzel a szalézi szellemiség már születőben volt az európai, köztük a magyar társadalmi átalakulások időszakában. Olyan szellemiség, amely távlatosabb és átfogóbb megoldást tudott felmutatni a társadalmi gondokra. Don Bosco a nevelői hivatást isteni megbízatásnak, szent küldetésnek tekintette, a nevelés legfőbb eszközének pedig a nevelő személyiségéből áradó és sugárzó szeretetet. Volt mindez abban az időszakban, miközben a teret nyerő liberális államalakulatok az egyházi nevelés szerepvállalását kívánták eliminálni és államilag ellenőrzött keretek közé szorítani. Mindenféle aktualizálás nélkül is láthatjuk, hogy ez a folyamat napjainkig tart, és az egyházak – beleértve a protestánsokat és az izraelitákat – korról-korra

újabb küzdelmeket vívnak nevelői küldetésük teljesítéséért.

Adolf Kolping 1849-ben alapította meg Kölnben az első katolikus legényegyletet, világszerte mintául szolgálva számos Kolping-családnak. Az evangélikus teológus Johann Heinrich Wichern az 1840-es években Hamburgban alapított vasárnapi iskolát, ahol a vallásos nevelés, az elemi ismeretek tanítása mellett az elhanyagolt gyermekek szociális gondozásával is foglalkozott.

Egy újabb, fontos utalás az oktatási rendszerek elméletére: ekkor születnek meg az úgynevezett modern európai közoktatási rendszerek. A 19. század elején alakultak ki a modern művelődésügy olyan tételei, mint az állami felügyelet, a professzionalitás, a mindenkire kiterjedő, általános jelleg, a különböző iskola-típusok belső szerveződése. Ebben az értelemben a polgári átalakuláshoz a „modern társadalom művelődési forradalma” kapcsolódott:

- a művelődés, illetve a közoktatás a társadalmi nyilvánosság ügyévé vált, az államilag ellenőrzött vizsgarendszer segítségével az iskola szorosan kapcsolódott a társadalmi struktúrához,
- a tanári mesterség professzióvá, értelmiségi foglalkozássá vált,
- a családi nevelés kizárólagosságát felváltja az állam által megszabott, minden gyermekre kiterjed tankötelezettség,
- az oktatásügy a politikai viták és érdekütközések színterévé vált.

A modern közoktatási rendszerek kialakulásának említésével visszajutunk a rendszerszemléletű vizsgálat szempontjához, amely, mint láthattuk, további eredményeket hozhat, ha akár az állam és az egyház megváltozott viszonyait, akár az európai szellemi környezet átalakulá-

³⁵ Csorba, 2001, 48.

sát hatásait akarjuk az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában.

ÖSSZEFOGLALÓ

A mostani elemzés nem arra vállalkozik, hogy a hazafias nevelésben hasznosuló, lélekemelő példákkal és következtetésekkel szolgáljon, pontosabban: nemcsak erre. Ezek természetesen fontosak. A tanulmány magyarországi egyházaknak az 1848/49-es forradalom és szabadságharchoz való viszonyulását tárgyalja az oktatás feladataiból való részesülés szempontjából. A tanulmány csak említi azoknak a magasan képzett papoknak a példamutatását, akik egyúttal a hazafias nevelésnek is történetileg elhivatott apostolai voltak. Az oktatási rendszerek elméletére alapozva megállapítja, hogy az 1848-as törvények indították el az önálló magyar nemzeti oktatásügy első olyan átalakítását, amely egy rendszer-váltást ilyen rövid idő alatt és totálisan, forradalmi módon valósított meg, legalább is a szabályozás szintjén, mert a szabadságharc bukása a megvalósítást derékba törte, és ezzel többet hozott a két *Ratio Educationis* hatásain. A szerző bizonyította egyes 21. századi történészek nézőpontjának tarthatatlanságát akaratlanul is visszavetítve értelmezik a 19. századi magyar történéseket, szimplán klerikális rekációt látva az egyházak társadalmi küldetésének akkori sajátos érvényesülésében, holott a küldetés alapjai korszakoktól függetlenek.

SUMMARY

The Situation of the Hungarian Ecclesiastical Education in 1848/1849

This present analysis does not undertake to provide the reader with elevating examples and conclusions that can be put to use in patriotic education; or, more precisely, it does not *only* undertake this mission, although these certainly are of great significance, too. This study deals with the approach of the Hungarian Churches to the Revolution and War of Independence of 1848/49 from the standpoint of the churches' share of the tasks of education. It only mentions the exemplary ways of attitude of those highly educated priests who were at the same time historically devoted apostles of patriotic education. On the basis of the theory of educational systems it states that it was the laws of 1848 that sowed the seeds of the first such transformation of the independent Hungarian national education that was able to refurbish its system in such a short time in a revolutionary way; at least it was done on the level of regulations since the fall of the war of independence shattered the actual realization of the same. Nevertheless, it surpassed the influence of the provisions of the two *Ratio Educationis*. The author certifies the indefensible nature of some 21st century historians' point of view who unwittingly interpret the Hungarian events of the 19th century retrospectively and see a simply clerical reaction in the peculiar realization of the social mission of the Churches of those days despite the fact that the bases of this are independent from which historical era we live in.

Difficilis in otio quies.